

Tekutá výhovorka na Slovensku

Krištof, P. – Sámelová, A. – Vadíková, K. M.: *Tekutá výhovorka na Slovensku*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis 2021. 139 s. ISBN 978-80-568-0402-5

Patrícia Molnárová

Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
patricia.molnarova@umb.sk

Ubehlo viac ako tridsať rokov od zmeny štátoprávneho, politického a ideologického usporiadania na Slovensku, ale až s odstupom času a pribúdajúcimi skúsenosťami môžeme nahliadať na transformácie, ktorými spoločnosť prešla a stále prechádza. Dynamický proces modifikácie externých podmienok sa reflektuje v našej kultúre aj komunikácii a v neposlednom rade v hodnotovom spektre každého jednotlivca, ale aj society ako celku. Súčasnú dobu s prívlastkom postpravdová (postfaktuálna) charakterizuje ústup pravdivých informácií v prospech dezinformácií a alternatívneho výkladu reality s cieľom manipulovať recipienta. Ako konštatoval S. Gálik (2019, s. 2), v tomto termíne je obsiahnutý postoj určitej skupiny, ktorá nedôveruje objektívnym poznatkom uprednostňujúc subjektívne interpretácie javov a udalostí na základe emócií a osobného presvedčenia. Keď v roku 2016 *Oxford Dictionary* vyhlásil adjektívum postpravdový za slovo roka, stal sa z neho globálny trend, a tým aj predmet mnohých výskumov.

So zmenou paradigmy v chápaní, hodnotení a hodnote pravdy súvisí sociologická teória tekutej spoločnosti Z. Baumana a U. Eca. Podľa Z. Baumana (2002, 2006) je postmoderna obdobím úpadku inštitucionálneho vplyvu, érou fragmentarizácie životných názorov a cieľov, zvýšeného individualizmu až anonymity, nejednoznačnosti, protirečivosti a nestálosti. Tekutosť či skvapalňovanie v postmoderne je vnímané v kontexte opúšťania tradícií a vyvážovania sa z tradičných vzťahov, rozpadu mocenských štruktúr prejavujúcich sa absenciou objektívnej politickej kontroly. Princíp skvapalňovania a rozrušovania spoločenských vzťahov sa v mediálnom kontexte zintenzívil v dôsledku pandémie rokov 2019 – 2022. Na týchto východiskách je postavená monografia autorského kolektívu Pavol Krištof, Anna Sámelová a Katarína M. Vadíková pod názvom *Tekutá výhovorka na Slovensku*, ktorá vyšla v roku 2021 vo vydavateľstve Trnavskej univerzity.

Relatívne útla (139 strán), avšak výpovedne mimoriadne nasýtená, aktuálna a podnetná publikácia s perspektívnym potenciálom, vznikla ako výstup interdisciplinárne orientovaného projektu KEGA (2019 – 2021) *Prenos osobnej zodpovednosti ako moderný typ výhovorky a jeho postmoderné riešenie*. Je nutné poznamenať, že recenzovaná monografia nie je jediným počínom sumarizujúcim jeho výsledky. Recipient so záujmom o poznanie mediálnych, etických, sociologických aj polit(olog)ických súvislostí kreujúcich postpravdovú dobu má možnosť siahnúť po kolektívnej monografii *Tekutá zodpovednosť na Slovensku* (Vadíková – Krištof, 2020) alebo učebnici *Osobná zodpovednosť v postmodernej verejnej komunikácii: premeny zodpovednosti v politike, žurnalistike a médiách* (Sámelová – Krištof – Belianská, 2021). Prehľad výstupov k danej téme z produkcie (nielen) jednotlivých autorov je bohato zastúpený v úvodnej kapitole recenzovanej monografie. Hoci v dôsledku toho vzniknutý mimoriadne rozsiahly poznámkový aparát, zaberajúci často viac ako deväťdesiat percent strany, môže na adresáta pôsobiť rušivo, jeho obsahová náplň je na vysokej úrovni. Pozornému čitateľovi a záujemcovi, ktorý si chce rozšíriť povedomie o súvisiacich témach, poskytuje

hutnú databanku vedeckých textov. Napriek tomu, resp. namiesto toho, by bola vítaná aj samostatná (sú)časť zoznamu bibliografických odkazov venovaných doplňujúcej alebo odporúčanej literatúre, ktorá by široký poznámkový aparát nahradila.

Autori v úvodnej kapitole predstavujú základné piliere charakterizujúce postmoderну (neidentifikovateľnosť, neuchopiteľnosť, diskontinuita, destabilizácia, konzumerizmus, transformácia hodnôt a iné, porov. s. 7–13), opierajúc sa o interpretácie Z. Baumana, L. Donskisa, G. Lipovetského, W. Welscha, H. Arendtovej či R. Gardiniho. Pozývajú čitateľa do diskusie o otázkach etiky, morálky, zodpovednosti, mediálnej a politickej gramotnosti, ale aj ďalších interdisciplinárne ladených témach, ktoré sú implicitne prítomné v našej súčasnosti. Pod pojmom postmoderna chápu „určitý historický premenlivý úsek v dejinách Slovenska, tzn. zmeny v myslení obyvateľov na Slovensku v rokoch 2019 – 2021“ (s. 8–10). Na základe zvolenej interpretácie narábajú v nasledujúcich kapitolách s termínom postmoderna, postmoderné zmysľovanie, postmoderné výhovorky, resp. postmodernenie v zmysle obdobia, metódy či interpretačného uchopenia problematiky, v ktorých sa prejavujú vyššie vymedzené charakteristiky. Predznamenávajú tým okruh kľúčových hodnôt, príp. ich absenciu, ktoré sú podrobené analýze, a zároveň načrtávajú javy, ktoré sa v spoločnosti, na základe Baumanovho hodnotenia postmodernej, javia ako problematické. Najmä preto, že sa prejavujú systémom top-down a rýchlym rozšírením prostredníctvom médií a sociálnych sietí, vytvárajú nové štandardy spoločenského správania a konania.

Nasledujúca kapitola (*Postmodernenie zmysľovania o osobnej zodpovednosti na Slovensku: Výzvy a výhovorky v rokoch 2019 – 2021*) si kladie za cieľ predstaviť a štruktúrovať projekt, ktorého je monografia výstupom, vrátane teoretických, metodických i metodologických východísk, čiastkových publikovaných výstupov a vedeckých podujatí, ktoré sa v rámci projektu realizovali. Aktuálne uvažovanie o otázkach zodpovednosti s presahom do vyššie naznačených oblastí je nosným pilierom a zastrešujúcou témou vedeckovýskumného zamerania autorského kolektívu. Rozčlenenie ich výskumu načrtáva objektívny obraz – diagnostiku – súčasnej slovenskej spoločnosti a trajektóriu vzájomného vzťahu zodpovednosti a výhovorky.

Obsah publikácie tvorí trinásť samostatných kazuistík, v ktorých sa prejavuje vedecké smerovanie autorov profilujúcich sa v rôznych, avšak navzájom súvisiacich oblastiach (politológia, mediálne štúdiá etika). V dôsledku toho sa prezentované zistenia nachádzajú na rozhraní politologických, žurnalistických, komparatívnych, etických, filozofických aj psychologických výskumov. Práve túto spoluprácu založenú na využití prienikov viacerých vedných odborov, ktoré sa prirodzene prepájajú v mediálnej sfére, považujem za veľké pozitívum publikácie. Autori analyzujú vzťahy konfrontačnej politiky, stability politického systému, príčiny poklesu dôveryhodnosti inštitúcií, transgeneračný odkaz politického myslenia, transformáciu komunikačných vzorcov aj problematiku osobnej zodpovednosti v rôznych spoločenských sférach vrátane mediálnej. Ani jedna z uvedených oblastí nie je skúmaná osobitne, ale navzájom spolu súvisia, podmieňujú a dopĺňajú sa. Kontinuita, ktorá je pre ne charakteristická, umožňuje všímať si príčiny, prejavy, dôsledky aj funkciu daných fenoménov.

Kvalitatívny, na interpretácii a solídnej argumentačnej platforme ukotvený výskum sa opiera o diela európskej aj svetovej produkcie zameranej na otázky postmodernej a skvapalňovania spoločenských vzťahov, pričom autori monografie aplikujú poznatky na slovenské podmienky a ilustračne ich podopierajú príkladmi zo súčasnosti i nedávnej minulosti (od 90. rokov 20. storočia). Interpretujú vzťah Slováka k pojmu osobnej, ale aj transgeneračnej zodpovednosti v globálnej i národnej rovine s prepojením na hodnotové aspekty (Boh, národ, vlasť) zastúpené v národnej literatúre, v dielach S. Chalupku alebo A. Sládkoviča. Zohľadniac historické súvislosti aj sociokultúrny a politický kontext formujúci národnú identitu a stereotypy, približujú ich vplyv na súčasný stav slovenskej politickej scény (v kapitole *Spostmodernená tvár narcistického Slováka v kvapke slovenskej mentality*). Kontexty a prejavy skvapalňovania spoločenských vzťahov sú dominantné na úrovni upadajúcej etiky, morálky

a osobnej zodpovednosti. Zachytáva ich kapitola *Postmodernenie zmysľania o osobnej zodpovednosti v politike na Slovensku*.

V kapitole *Diagnostika politickej scény na Slovensku* sa poukazuje na transformáciu politickej oblasti a nové fenomény kreujuce (nie nutne v kladnom slova zmysle) aj politickú kultúru našej krajiny. Do popredia je vysunutá ahistorickosť, fragmentárnosť, mikromanažment a vnútorná neusporiadanosť politických strán. S tým súvisí napríklad problém vzniku tzv. tekutých politikov alebo faktor neodvolateľných „otcov zakladateľov“ (R. Fico pre SMER-SD, I. Matovič pre OĽaNO, R. Sulík pre SaS a pod.). Politické subjekty narážajú na problém nevyhranenej identity, resp. jej straty, a stávajú sa náchylnými na zbavovanie sa zodpovednosti, jej prenášanie na iných a v neposlednom rade na fabulovanie fiktívnych naratívov v médiách vrátane konšpiračných teórií tvoriacich základ postpravdovej doby.

V širšom sociopolitickom a mediálnom kontexte je vybudovaná kapitola venovaná výhovorky a jej klasifikácii vo vzťahu k politickej zodpovednosti (*Postmodernenie politickej zodpovednosti na Slovensku: kauzy, dôsledky, výhovorky*). Autori pristupujú k téme prostredníctvom politologickej analýzy vybraných politických káuz od 90. rokov do súčasnosti, ktoré využívajú na ilustráciu a kategorizáciu abstraktného javu výhovorky v mediálnom prostredí. Čitateľovi sú predkladané rozборы politických káuz V. Mečiara (typ modernej výhovorky), M. Dzurindu (typ účelovej výhovorky), R. Sulíka (typ tekutej výhovorky) až ku kauzám spojeným s extrémizmom a osobnosťou M. Kotlebu (výhovorka založená na prenášaní zodpovednosti). V sumarizujúcich konštatáciách a s cieľom poučiť recipienta autori podčiarkujú dôležitosť osobnej zodpovednosti v politickom konaní. Upozorňujú, že v opačnom prípade „môže demokracia degradovať na efektívny spôsob, ako legalizovať politickú moc marketingom, reklamnými technikami formovania verejnej mienky, dopredu naplánovanou a vykalkulovanou komunikáciou s verejnosťou“ (s. 82). Skúmaný jav výhovorky je aplikovaný na éru digitalizácie médií spojenú s konzumným chápaním spoločnosti, ktorého východiskom je infotainment (v kapitolách *Postmoderná doba zmysľania o zodpovednosti v kazuistike slovenského mediálneho infotainmentu* alebo *Nepripísaná zodpovednosť v kazuistike postmodernenia vzťahu k pravde na Slovensku*).

Postupne rozpracúvaná problematika narušovania základných spoločenských aj ľudských hodnôt – pravda, zodpovednosť, slušnosť, úcta –, na ktoré autori v priebehu jednotlivých kazuistík nazerali z rôznych uhlov pohľadu, kulminuje v záverečných kapitolách. Čitateľovi je predstavený mediálny fenomén tárania a táraniny v politicko-mediálnom diskurze (*Táranie ako identifikátor stavu postmodernenia zmysľania o pravde na Slovensku*), ktorý sa na Slovensku v čase pandémie rozvinul v osobnosti I. Matoviča a jeho mediálnej sebareprezentácie založenej na úplnej a vedomej ignorancii pravdy. Po skúsenostiach s verejnou komunikáciou v čase koronakrízy a následnom prečítaní kapitoly sa môžeme stotožniť so strohým, ale mimoriadne výstižným tvrdením obsiahnutým v prvej vete: „Postmoderný človek je skrátka táraj.“ (s. 104). Vytrácanie pravdy nielen v zmysle komunikačného princípu, ale aj ako kľúčovej hodnoty jednotlivca sa manifestuje v definícii táraniny (z angl. *bullshit*). Je predstavená ako „reč, ktorá nielenže nemá žiadny vzťah k pravde, pri táranine neexistuje ani dôvod sa pravdou akokoľvek zaoberať“ (s. 104). Podstatou tárania je úplná ľahostajnosť k pravdivosti výpovede, v dôsledku čoho mizne aj zodpovednosť a dôležitým sa stáva iba dosahovaný komunikačný efekt – v médiách konkrétne mediálny obraz skutočnosti. Fakt, že ani v tomto prípade nejde o jav nový alebo výsostne slovenský, si môžeme všimnúť pri bližšom pohľade na transformáciu verejnej, politickej a médiami sprostredkovanej komunikácie v posledných rokoch. Hodnota pravdy, objektívnych a overených faktov sa vytráca v prospech rýchlo sa meniacej popularity politických lídrov založenej na emocionalite a emocionálnej manipulácii spojenej s neúctou, stratou empatie a zvyšujúcim sa egocentrizmom, čoho svedkami sme boli počas riešenia koronakrízy aj v slovenských podmienkach (porov. Eco, 2016; Fukuyama, 2019).

Posledná kapitola koncipovaná ako *Pozvanie k osobnej zodpovednosti na Slovensku* syntetizuje dosiahnuté výsledky, ktoré predostiera v dvadsaťjeden samostatných a prehľadných bodoch. Po prečítaní diela ich môžeme interpretovať dvojako. Buď ako sumár analýz a konštatácií o dosiahnutí stanovených cieľov či verifikácii výskumných predpokladov, ale aj v rovine výzvy na zamyslenie sa o stave a smerovaní spoločnosti v postmodernej, tekutej dobe. Monografia autorského kolektívu P. Krištof, A. Sámelová, K. M. Vadíková je vybudovaná na interdisciplinárnom podloží a kriticky, ale pritom vecne reaguje na mimoriadne aktuálne témy vyžadujúce si pozornosť tak laickej verejnosti, ako aj akademickej obce. Z koncepcie monografie, bohato rozpracovaného poznámkového aparátu a tematickej pestrosti jednotlivých kazuistík zastrešených fenoménom transformácie pravdy a zodpovednosti v našom hodnotovom rebríčku je zrejmé, že autori pri výskume postupovali systematicky a logicky. Pozorným čítaním, nielen jadra jednotlivých kapitol, môžeme sledovať postupne sa rozvíjajúci skelet skúmanej problematiky, na ktorý sa postupne „nabaľovali“ nové témy, interpretácie, úvahy a postrehy. Autori ich vyvodzovali z analýz spoločenského správania, mediálnej komunikácie aj dlhodobého vývinu spoločensko-politického systému v našich podmienkach. Výsledkom je publikácia, ktorá núti k zamysleniu a reflexii v rýchlo sa meniacej, vskutku tekutej, dobe pridávajúcej opäť nový rozmer otázke – *Quo Vadis, Slovensko?*

Literatúra:

- BAUMAN, Z. (2002): *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
BAUMAN, Z. (2006): *Úvahy o postmodernej dobe*. Praha: SLON.
ECO, U. (2016): *Od hlouposti k šílenství*. Praha: Argo.
FUKUYAMA, F. (2019): *Identita*. Praha: Malvern.
GÁLIK, S. (2019): On ontological definition of media truth and the role of media. In: *European Journal of Science and Theology*, 15/1, s. 1–8.
SÁMELOVÁ, A. – KRIŠTOF, P. – BELIANSKÁ, M. (2021): *Osobná zodpovednosť v postmodernej verejnej komunikácii: premeny zodpovednosti v politike, žurnalistike a médiách*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského.
VADÍKOVÁ, K. M. – KRIŠTOF, P. et al. (2020): *Tekutá zodpovednosť na Slovensku*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0662/22 Hodnotový potenciál kontextovej expresivity v onlinových novinách a časopisoch.